

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)''179/1917''+394

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/4.1>**Гаук А.І.**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КИЇВСЬКИЙ ЦЕНЗУРНИЙ АПАРАТ НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК ЛОКАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАГАЛЬНОІМПЕРСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАД ІНФОПРОСТОРОМ

Стаття присвячена комплексному дослідженню діяльності Київського цензурного апарату на початку XX століття – критично важливого періоду суспільно-політичних трансформацій та криз Російської імперії. У загальному вигляді проблема полягає у недостатній увазі історіографії до ролі локальних інституцій контролю, що створює лакуну в розумінні багаторівневої системи державного управління інфопростором. Київ, як провідний осередок інтелектуального життя та політичної мобілізації Південно-Західного краю, слугував унікальною тестовою площадкою для застосування імперської політики цензури. Здійснена спроба реконструкції механізмів функціонування Київського цензурного комітету в контексті його взаємодії з місцевими адміністративно-поліцейськими та жандармськими структурами, а також простеження еволюції цензурної політики під впливом викликів Російсько-японської війни та Революції 1905–1907 років.

Для забезпечення емпіричної бази дослідження залучено та проаналізовано маловідомі матеріали фондів Київського окремого цензора та Київського тимчасового цензурного комітету ЦДІАК України. Аналіз архівних даних засвідчив, що Київський цензурний апарат функціонував не просто як бюрократична установа, а як гнучкий, політично вмотивований інструмент, що здійснював всеосяжний контроль, який охоплював не тільки періодичні видання, а й усю інфраструктуру поширення друкованого слова, включно з друкарнями, книжковими магазинами та копіювальними апаратами (гектографи, шапірографи). Ключовим завданням цензури було усунення наративів, що ставили під сумнів легітимність самодержавства. Це стосувалося, в першу чергу, питань українського національного відродження (проблеми перекладу та тлумачення українських текстів), соціально-філософських дискусій (свобода совісті, реформи освіти) та, особливо, тем, чутливих для селянства (врожай, аграрні заворушення).

Особливої гостроти цензурна політика набула в кризові періоди, коли відбувалося посилення контролю над військовими та політичними темами, а також вводилася пряма заборона на публікацію новин про неузгоджені з'їзди чи проекти конституційних реформ. Доведено, що в екстремальних умовах 1905–1907 років цензурний апарат демонстрував пріоритет політичної доцільності над законом, аж до ігнорування судових рішень щодо скасування арештів тиражів. Окрім того, цензура виконувала функцію експертного органу для поліцейських структур, надаючи оцінки вилученим опозиційним матеріалам, і була активно задіяна у кампаніях із дискредитації «незручних» персон та замовчуванні корупційних чи резонансних судових справ.

Зроблено висновок, що діяльність київської цензури була чинником збереження авторитарного порядку, але її надмірна політизація, кадрові свавілля (зокрема, проблеми з кваліфікацією цензорів, незнання української мови) та постійне нівелювання правових норм посилювали напругу в суспільстві. Внутрішні суперечності системи, залежність від прямих телеграм із Санкт-Петербурга та нездатність ефективно контролювати зростання опозиційної преси зрештою знижували ефективність механізмів імперського контролю в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: Цензура, преса, головне управління по справам друку, київський окремий цензор, друкарні, заборони.

Постановка проблеми у загальному вигляді полягає у недостатній дослідженій специфіці функціонування локальних імперських інституцій контролю в умовах суспільно-політичних трансформацій початку ХХ століття. Попри значну увагу історіографії до центральних механізмів цензури Російської імперії як репресивного або бюрократичного інструменту, регіональний контекст залишається лакуною, що перешкоджає повноцінному розумінню багаторівневості державного контролю за друком. Зокрема, київський регіон, як важливий осередок політичної мобілізації та інтелектуального життя Південно-Західного краю, вимагає системного аналізу діяльності Київського цензурного апарату, його взаємодії з місцевими адміністративно-поліцейськими структурами та реагування на виклики Революції 1905–1907 років. Зв'язок цього завдання з важливими науковими проблемами полягає у заповненні цієї прогалини, що дозволить уточнити розуміння еволюції імперської політики від каральних до регулятивних функцій на локальному рівні, а також акцентувати роль цензури у формуванні громадської думки та придушенні національних (зокрема, українських) та опозиційних настроїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри значну увагу, що приділялася проблемам функціонування імперських інституцій контролю, ця тема належить до тих аспектів історії Російської імперії, які досі залишаються недостатньо дослідженими. У дореволюційній літературі ця проблематика фактично не осмислювалася в аналітичному ключі, а цензурна політика розглядалася переважно в межах публіцистичних дискусій про «свободу друку». Втім, варто відзначити роботи Н. Енгельгардта [1] й М. Лемке [2; 3; 4]. Радянська історіографія, своєю чергою, трактувала цензуру виключно як репресивний інструмент самодержавства, не розкриваючи її адміністративних, правових та соціальних механізмів. Серед авторів цього періоду варто виділити праці А. Бережного [5; 6].

З кінця 1990-х рр. з'являються студії, в яких цензурна система Російської імперії починає розглядатися як складний бюрократичний інститут, що поєднував каральні та регулятивні функції. Серед вітчизняних досліджень найбільш комплексними та значущими є наукові доробки П. Токаленка [7; 8], О. Кирієнка [9] та Н. Щербака [10; 11].

Водночас київський регіональний контекст, зокрема специфіка діяльності Київського цензурного комітету, його взаємодія з місцевими адміністративно-поліцейськими органами та реакція на

революційні події 1905–1907 рр., досі не отримали системного аналізу.

Метою цієї статті є заповнити означену лакуну, реконструювавши механізми функціонування цензурних органів у Києві на початку ХХ ст., простеживши їхню еволюцію під впливом політичних викликів та реформ імперського уряду, а також акцентуючи увагу на впровадженні конкретних аспектів цензурної політики на локальному рівні в загальнодержавному контексті.

Постановка завдання. Метою даної статті є заповнити означену лакуну, реконструювавши механізми функціонування цензурних органів у Києві на початку ХХ ст. Зокрема простеження взаємодії київського цензурного апарату з місцевими адміністративно-поліцейськими та жандармськими органами із акцентом на впровадженні конкретних аспектів цензурної політики на локальному рівні в загальнодержавному контексті, виявивши специфіку цензурування української мови та соціально-політичних тем, а також аналіз реакції цензурних органів на революційні події 1905–1907 років та Російсько-японську війну.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття Київ посідав одне з провідних місць у культурному та політичному житті Південно-Західного краю Російської імперії. Місто було не лише адміністративним і військовим центром, а й осередком інтелектуальних ініціатив, журналістських експериментів та політичної мобілізації. У цих умовах питання контролю за друкованим словом набувало особливої ваги.

У 1882 р. було затверджено «Тимчасові правила про друк», що регулювали засади діяльності цензурних органів. Перший розділ цих правил визначав, що редакції періодичних видань, які виходять не рідше одного разу на тиждень, повинні подавати примірник чергового номера для попереднього перегляду до цензурного комітету не пізніше 23-ї години напередодні публікації [9, с. 88]. Цензурним установам також надавалося право у випадку виявлення забороненого змісту зупиняти випуск видання без рішення суду. Другий розділ передбачав можливість вимагати за запитом Міністерства внутрішніх справ відомості про авторів тих чи інших статей. Нарешті, третій розділ встановлював створення вищого цензурного органу – Верховної комісії у справах друку, до складу якої входили міністри внутрішніх справ, народної освіти, юстиції, обер-прокурор Святішого Синоду та керівник цензурного відомства. Комісія мала повноваження ухвалювати рішення

про повну заборону друкованого видання, а запроваджені новим законом умови нерідко спонукали цензорів самостійно ініціювати припинення виходу періодики [9, с. 88].

Вже 8 травня 1903 р. було запроваджено посади окремих цензорів у семи великих містах імперії, зокрема в Катеринославі та Харкові. Це стало відповіддю на наявні проблеми у сфері нагляду за друкованим словом, як-то недостатня кваліфікованість, очевидна нестача кадрів чи свавілля місцевих чиновників [12, с. 30].

Преса та періодика перебували у фокусі уваги цензорів з огляду на визнання державою їхнього чи не найбільш значного впливу на громадську думку [13, с. 85].

До обов'язків цензурних органів входило ведення реєстру не лише видавничої продукції [14, арк. 1–476] із відповідними звітами [15, арк. 1–134], а й контроль над книжковими магазинами, друкарнями, літографічними й фотомайстернями тощо [16, арк. 1–23]. Щодо останніх, то під наглядом опинялися всі операції з придбання й перепродажу набірних шрифтів і копіювальних апаратів (включно навіть із такими, як гектограф чи шапірограф) [15, арк. 2–14]. Регулярна інспекція майстерень і точок роздрібної торгівлі забезпечувала інформування відповідних органів про загальний стан у губернії й своєчасне надання чи скасування права на діяльність у разі порушення закону [15, арк. 9–14; 17].

Суттєвою частиною роботи органів цензури була експертна оцінка, що надавалася згідно із запитом поліції, жандармерії чи охоронних відділень. Найчастіше це стосувалося перекладів, надання стислого змісту та статусу книг, брошур і періодичних видань, які були знайдені й вилучені під час обшуків [18, арк. 161–165].

2 листопада 1901 р. київське жандармське управління надіслало запит до київського окремого цензора на експертну оцінку й статус гектографічної брошури «В. Старосольський. Кирило-Мефодіївське братство. Молода Україна. 1900 р. ч. 5». Характерно, що як сама назва, так і її орфографія містила значну кількість помилок, пов'язаних, вочевидь, із проблемою знання української мови. Втім, ще більш показовою була відповідь, де зазначалося, що текст написаний українською мовою із великою кількістю іноземних слів, які цій мові «не притаманні». За змістом же, як зазначає експертна оцінка, текст спрямований на відродження українського народу, втім тлумачення цього є «туманним та таким, що читач не зможе зрозуміти його», адже містить такі терміни

як народна самостійність, суспільна рівність, державна свобода і «так звана культурна терпимість, що реалізується в межах вільного союзу (федерації)». Експертиза також зазначає, що на сьогоднішній день слов'янофільство поступилося місцем боротьбі за широкі загальнонародні ідеали і проголошує побажання всьому світу волі, просвіти й миру [18, арк. 134–134 об.].

Втім, політично вмотивовані акти цензури стосувалися й більш широкого спектру соціально-філософських питань, як то, наприклад, заборона друку доповіді щодо свободи совісті на Орловському місіонерському з'їзді у зв'язку з виборами до дворянської ради [19, арк. 154].

У іншому перепроведеному листі до київського окремого цензора зазначається прохання статського радника Чирьєва надати тому право на публікацію на правах рукопису власного проєкту реформ вищої й середньої освіти невеликим накладом (до 100 екз.). Прикметно, що автор зазначає про свою обізнаність щодо прямої заборони вченим та навчальним закладам публікувати будь-які проєкти реформ і просить вплинути на політику цензурного комітету, а також апелює до своєї репутації, додаючи, що «жодних жінок чи малоросійської мови... та й взагалі нічого політичного» в тексті немає [18, арк. 143–144 об.]. Втім, позитивного рішення щодо публікації це прохання не здобуло. Стосувалася заборона й неузгоджених планів для творів із російської мови, що могли містити «загрози для несформованого світогляду» молодого покоління [20, арк. 111]. Такі перестороги мали сенс, адже політично активні студенти розглядалися як потенційна рушійна сила революційних процесів. Так, у 1902 р. київський поліцейський майстер через губернатора звернувся до окремого цензора з рапортом, згідно з яким фіксувалися численні звернення різних людей, переважно студентів, щодо дозволу друкувати листи подяки акторам і музикантам. Згідно з рапортом, такі листки було прийнято кидати на сцену чи розсипати із балконів театрів. Втім, як показала практика, це було й вкрай зручним способом прилюдно розповсюджувати й політичні листівки [18, арк. 201–203]. Очевидно, що влада намагалася замовчувати конфліктні ситуації між виконавчими органами й студентством, щоб не підживлювати протестні настрої серед останніх.

Так, Міністерство народної освіти звернулося до київського окремого цензора із проханням вплинути на публікації, що дискредитують діяльність народних училищ через статтю у скандальній газеті «Київські відгуки» щодо конфлікту вчителів

у Кожанському однокласному училищі Васильківського повіту [19, арк. 219]. Це ж видання стало об'єктом листування між окремим цензором та управлінням у справах друку з приводу статті, що висвітлювала самоуправство та свавілля поліцейських у м. Березань Переяславського повіту. Прикметно, що самі факти арештів, на відміну від їхніх обставин чи наданих оціночних суджень, не викликали в цензорів жодних нарікань [19, арк. 218].

Щодо вже опублікованих матеріалів, які містили незручний для самодержавства зміст, варто зазначити, що циркуляром від 27 грудня 1899 р. видання на безоплатній основі й без правок були зобов'язані друкувати (у разі ухвалення такого рішення) спростування власних матеріалів від компетентних державних органів чи уповноважених осіб. У циркулярі були прописані й чіткі вимоги до публікації спростувань, як-то необхідність їх публікації у винятково серйозних та значущих випадках (що пояснювалося потребою не знецінювати саму практику спростувань). Спростування мали бути оформлені офіційним стилем, без полеміки й фактологічно обґрунтовані, видані у стислий термін і під відповідальність вищого керівного органу, який їх написав [19, арк. 7–8].

Відмова від друку спростувань з боку видання тягла за собою різні наслідки – від догани до відклику дозволу на діяльність чи до зміни керівництва.

Цензура широко застосовувалася для «замітання під килим» певних судових справ [19, арк. 106, 147, 149, 175–176] чи тенденційних випадків, як-то матеріалів судових засідань щодо робітничих страйків на Обухівському сталеварному заводі 1902 р. [19, арк. 156]. Зважаючи на це, закономірними виглядають зовсім непоодинокі звернення й від посадових осіб зі скаргами на наклеп, несправедливі чи викривлені дані в матеріалах періодичних видань.

Характерно, що найчастіше такими були фігуранти потенційно резонансних, зокрема корупційних, справ із середовища чиновників та дворян. Так, Митрополит Київський і Галицький у листі київському окремому цензору просив врахувати, що вважав недоречним публікацію статті із красномовною назвою «Звіряча розправа ігумена Лебединського монастиря над монахиною» [20, арк. 97]. Або голова Київського окружного суду, який звертався до цензора із зазначенням викривленого відображення у пресі висновку суду щодо справи про вбивство лісового сторожа, що могло знизити довіру до судової системи та влади [18, арк. 109].

Відверто «жовті» матеріали також контролювалися цим механізмом, як то спростування статті щодо неіснуючої «кондукторської розправи» на залізничній станції [19, арк. 39 об.] чи інших кримінальних «сенсацій», наприклад щодо «Київського Джека-різника», який «лише» напідпитку завдав смертельних ударів ножом трьом особам [19, арк. 140]. Окремі незручні для влади випадки не мали бути оприлюднені, як-то вбивство німецьким солдатом російського офіцера в Тяньцзині [19, арк. 116] чи непокора й сутички студентів ліцею та поліцейських чиновників [19, арк. 139]. Контроль еротики й порнографії також здійснювався органами цензури, зокрема фотографічних зображень, видання котрих тягнуло кримінальну відповідальність не тільки щодо фотографа й мережі розповсюдження, але й друкарень [21, арк. 452].

Управління інфопростором через органи цензури передбачало усунення з нього потенційно небезпечних наративів, зокрема з чутливих для селянства тем на кшталт врожаю. Так, 1901 р. головне управління у справах друку надіслало київському губернаторові листа, де зазначалося, що у зв'язку з неврожаєм у країні задля уникнення невдоволення населення всі публікації, що стосуватимуться означеної теми, мають бути відстежені й розглядатимуться з надмірною обережністю [19, арк. 138, 138 об.]. Вже у 1904 р. після нападу у с. Волоски Михайлівського повіту Рязанської губернії селян на маєток князя Гагаріна, цензорам країни було надіслано листа, в котрому наголошувалося на необхідності не тільки не розголошувати хід судової справи щодо селян, але й взагалі уникати будь-яких згадок щодо аграрних проблем, потерпілих від них, їх стану й із особливою уважністю ставитись до риторики щодо означених тем [22, арк. 7].

Втім, найважливішими для діяльності цензурного апарату, мабуть, були прямі телеграми із Санкт-Петербурга з чіткими вказівками. Адже у певних випадках накази про заборону друкованих видань ухвалювалися уповноваженими особами або Міністерством внутрішніх справ, і надсилались безпосередньо головам місцевої влади [8, с. 65]. Значна їхня частка стосувалася як вимог не публікувати певного роду дані чи конкретні твори, так і заборони публікувати матеріали про перебування монаршої особи за кордоном, як-то з міркувань безпеки чи для запобігання чуток було наказано заборонити публікації матеріалів про перебування монаршої особи за кордоном [19, арк. 24]. Зрештою, навіть прощальні сигнали,

якими обмінялись борти німецького й російського імператорів під час прощання, підпали під заборону [19, арк. 172].

Таким самим чином було заборонено публікувати в пресі портрети вбивці італійського короля, як і дані щодо його виховання й родини [19, арк. 67]. Закономірно, що в подальшому заборона почала стосуватися публікації будь-яких біографічних матеріалів щодо повалення монарших родин чи монархів безпосередньо [19, арк. 70, 123]. Замовчувались за особливими розпорядженнями і факти корупції, як-то факт розтрати коштів жіночим імператорським патріотичним товариством [19, арк. 119] чи дискредитуючі обставини щодо представників влади, як-то самогубство голови володимирського окружного судді [19, арк. 144].

Натомість того ж 1900 р. телеграма князя Шаховського зобов'язувала публікувати «вірнопідданські почуття» на перших шпальтах газет. Прикметною є рукописна примітка на телеграмі, зроблена рукою самого цензора Бутовського: «Повідомити головного редактора газети «Киянин»» [19, арк. 94].

Такі прямі вказівки стосувались й загальнодержавних кампаній із дискредитації «незручних» персон, як-то Л. Толстого, щодо якого телеграми надходили регулярно й чия діяльність відстежувалася особливо прискіпливо [19, арк. 111, 123, 127, 128, 138].

Вже 8 червня 1905 р. відбулася заборона й на публікацію будь-яких новин щодо неузгоджених державними органами з'їздів та зборів [22, арк. 278–278 об.] і з того ж дня неприпустимими ставали й передруки проектів реорганізації Державної Думи, а також будь-яких, окрім офіційних, новин та міркувань щодо законодавчих, конституційних реформ [22, арк. 286–288]. Тираж таких газет мав бути якнайшвидше вилучений, що, однак, було важко реалізувати, враховуючи накладі й географію розповсюдження. 1906 р. київський губернатор зазначав у листі тимчасовому цензурному комітету, що своїм розпорядженням закликав органи цензури не тільки накладати арешт на друкований тираж матеріалів, що містили дані про заворушення у військах та заклики до збройного повстання, але й ігнорувати судові рішення щодо скасування таких арештів [23, арк. 264].

Враховуючи кількість війн, які вела Російська імперія, особлива увага приділялась і військовій цензурі. З міркувань збереження військової таємниці було заборонено публікувати будь-які дані стосовно воєнно-морської стратегічної гри,

котру проводила Миколаївська морська академія [19, арк. 168]. У березні 1904 р. голова київського військового округу наголошував на необхідності заборони текстів на кшталт «На шляху до театру воєнних дій», адже містила не тільки дані щодо пересування військ, але й своїм тоном суперечила заявленим державним цілям [22, арк. 17, 26]. Нарікання з боку влади викликала і стаття «Пруські Пілати», що викривала агентурну діяльність Російської імперії в німецькому Бундестазі [22, арк. 20].

Так, у листі київського кріпосного штабу зазначалося, що одночасно вийшли друком як стаття «Огляд останніх подій на театрі військових дій» у провладній газеті «Киянин», де не були враховані правки й скорочення від штабу, так і взагалі не надані йому на розгляд матеріали у «Київських відгуках», що мали неоднозначну репутацію у влади, під назвами «Війна з Японією» та «Лист добровольця» [22, арк. 34]. У липні 1905 начальник Генерального штабу у своєму листі зазначав, що проблема розкриття військової таємниці на сторінках періодичних видань не була усунена [22, арк. 319].

З огляду на ставлення в армії щодо подій у державі, з особливою уважністю пропонувалося ставитися до матеріалів, спрямованих на офіцерський склад, адже тенденцію до створення прихованого опозиційного руху серед нього через вплив преси відзначав і київський губернатор [22, арк. 303]. Зрештою, 1906 р. воєнний міністр запропонував створити у своєму відомстві бюро, яке б слідкувало за пресою з метою максимально відгородити армію від «завідомо неправдивих та тенденційних даних щодо військових частин, керівних осіб і військового відомства взагалі» [23, арк. 23].

Окремо варто виділити цензурну політику у сфері медицини, як-то заборону на публікації матеріалів щодо інфекційних захворювань, котрі були можливими виключно з особистого дозволу голови протичумної комісії на чолі з принцем А. Ольденбургським [19, арк. 98]. Хоч певна кількість запитів на дозвіл публікації були схвальними [17, арк. 121], зазначалось, що, скажімо видання гінекологічного «Курсу жіночих хвороб», як підручника до медиків не підлягало цензурі медичної ради [17, арк. 162].

Висновки. Цензурні органи Києва на початку ХХ ст. виступали не лише елементом бюрократичного апарату, а й дієвим механізмом політичного впливу, що забезпечував інформаційну безпеку імперії. Їхня діяльність стала одним із чинників збереження авторитарного порядку, але водночас і свідченням глибокої недовіри влади

до суспільства, яка лише посилювала соціальну напругу напередодні революційних подій.

Імперська цензура демонструвала значну гнучкість і багаторівневність, охоплюючи не тільки періодику, але й усю інфраструктуру поширення слова (друкарні, копіювальні апарати), виступаючи як експерт для поліцейських та жандармських органів. Характер заборон засвідчує політичну природу контролю: усувалися наративи, що ставили під сумнів легітимність самодержавства, жили національне питання (зокрема українське) чи висвітлювали соціальні конфлікти

(страйки, корупція). Особливої гостроти цензурна політика набула в період Першої російської революції та Російсько-японської війни, коли контроль посилювався до рівня ігнорування судових рішень та військової цензури, що підкреслювало пріоритет політичної доцільності над законом. Наявність проблем із кваліфікацією кадрів (зокрема зі знанням української мови) та потреба в прямих директивах із центру свідчили про внутрішні суперечності та бюрократичну інерцію системи, яка, попри всі зусилля, не змогла стримати зростання опозиційних настроїв.

Список літератури:

1. Бабюх В. Спадкоємність цензури Російської імперії в організаційному становленні системи ідеологічного контролю в СРСР. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. № 37. С. 82–96.
2. Бережной А. *Русская легальная печать в годы Первой мировой войны*. Ленинград, 1975. 385 с.
3. Бережной А. *Царская цензура и борьба большевиков за свободу печати (1895–1914)*. Ленинград, 1967. 288 с.
4. Енгельгардт Н. *Очерки истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703–1903)*. Санкт-Петербург, 1904. 389 с.
5. Кирієнко О. Ю. Загальна та військова цензура в Російській імперії (XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 83–98. (DOI: відсутній).
6. Лемке М. *Николаевские жандармы и литература 1826–1855 гг.* Санкт-Петербург, 1908. 462 с.
7. Лемке М. *Эпоха цензурных реформ 1859–1865 годов*. Санкт-Петербург, 1904. 515 с.
8. Стеценко В. І. Цензура в українських губерніях Російської імперії в період «столипінської модернізації». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 30–38.
9. Токаленко П. О. Дух свободи. Вплив революційних подій 1905-1907 років на формування внутрішньої атмосфери страху в суспільстві на півдні України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 39–44.
10. Токаленко П. О. Цензурна політика царизму в роки Першої російської революції. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2016. Вип. 34. С. 59–71.
11. Щербак Н. М. Діяльність цензури по формуванню образу Верховної влади Російської імперії у XVIII – перший пол. XIX ст. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 277–282.
12. Щербак Н. М. Цензура і влада в умовах реформування Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 295–301.
13. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 356.
14. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 357.
15. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 358.
16. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 368.
17. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 374.
18. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 375.
19. ЦДІАК України. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 382.
20. ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 1.
21. ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 7.
22. ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 8.
23. ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 8. Спр. 412.

Hauk A.I. THE KYIV CENSORSHIP APPARATUS IN THE EARLY 20TH CENTURY AS A LOCAL INSTRUMENT OF EMPIRE-WIDE CONTROL OVER THE INFORMATION SPACE

The article is devoted to a comprehensive study of the activities of the Kyiv censorship apparatus in the early twentieth century – a critically important period of socio-political transformations and crises within the Russian Empire. In general terms, the problem lies in the insufficient attention of historiography to the role of local control institutions, which creates a gap in understanding the multilevel system of state management of the information space. Kyiv, as a leading center of intellectual life and political mobilization in the Southwestern Krai, served as a unique testing ground for the implementation of imperial censorship policy. The study

attempts to reconstruct the mechanisms of operation of the Kyiv Censorship Committee in the context of its interaction with local administrative-police and gendarmerie structures, as well as to trace the evolution of censorship policy under the influence of the Russo-Japanese War and the Revolution of 1905–1907.

To ensure the empirical base of the research, little-known materials from the collections of the Kyiv Separate Censor and the Kyiv Temporary Censorship Committee at the Central State Historical Archives of Ukraine were examined and analyzed. Archival evidence demonstrates that the Kyiv censorship apparatus functioned not merely as a bureaucratic institution, but as a flexible, politically motivated instrument exercising comprehensive oversight that extended not only to periodical publications but to the entire infrastructure of print dissemination, including printing houses, bookshops, and duplication devices (hectographs, shapirographs). The key objective of censorship was the elimination of narratives that could undermine the legitimacy of autocracy. This primarily concerned issues of Ukrainian national revival (problems of translating and interpreting Ukrainian texts), socio-philosophical debates (freedom of conscience, educational reforms), and especially topics sensitive for the peasantry (harvests, agrarian unrest).

Censorship policy became particularly acute during periods of crisis, when control over military and political topics was intensified and direct bans were imposed on publishing news about unauthorized congresses or constitutional reform projects. The study demonstrates that under the extreme conditions of 1905–1907, the censorship apparatus prioritized political expediency over legality, even to the point of ignoring court rulings on lifting print-run seizures. In addition, censorship served as an expert body for police structures by evaluating confiscated opposition materials and actively participating in campaigns aimed at discrediting “undesirable” figures or suppressing information about corruption or high-profile judicial cases.

It is concluded that the activities of the Kyiv censorship system contributed to the preservation of the authoritarian order; yet its excessive politicization, arbitrary personnel practices (including problems with censor qualifications and lack of knowledge of the Ukrainian language), and constant undermining of legal norms heightened societal tensions. The internal contradictions of the system, its dependence on direct telegram instructions from St. Petersburg, and its inability to effectively control the growing opposition press ultimately reduced the long-term effectiveness of imperial information control mechanisms.

Key words: *Censorship, press, Main Directorate for Press Affairs, Kyiv Separate Censor, printing houses, prohibitions.*

Дата надходження статті: 17.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025